

Формування цінових диспропорцій у продукції рослинництва під впливом інфляційних і девальваційних процесів в Україні та заходи їх подолання

Боднар О.В.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу ціноутворення, кон'юнктури та інфраструктури ринку
Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

Статтю присвячено дослідженню цінових диспропорцій та зрушень у витратному механізмі продукції рослинництва під впливом інфляційних і девальваційних процесів в Україні в різні періоди їх активності. Встановлено соціально-економічні наслідки таких диспропорцій, запропоновано методичний підхід до визначення розвитку спіралі «ціни – витрати – ціни» у споживчих ланцюгах. Запропоновано заходи щодо подолання зазначених диспропорцій.

Ключові слова: інфляційні та девальваційні процеси, продукція рослинництва, ціни, виробничі витрати, ринок.

Боднар О.В. ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕНОВЫХ ДИСПРОПОРЦИЙ В ПРОДУКЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА ПОД ВЛИЯНИЕМ ИНФЛЯЦИОННЫХ И ДЕВАЛЬВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию ценовых диспропорций и сдвигов в затратном механизме продукции растениеводства под влиянием инфляционных и девальвационных процессов в Украине в разные периоды их активности. Установлены социально-экономические последствия таких диспропорций, предложен методический подход по определению развития спирали «цены – затраты – цены» в потребительских цепях. Предложены меры по преодолению указанных диспропорций.

Ключевые слова: инфляционные и девальвационные процессы, продукция растениеводства, цены, производственные затраты, рынок.

Bodnar O.V. INFLATION AND DEVALUATION INFLUENCE ON PRICING IMBALANCES IN CROP PRODUCTION IN UKRAINE AND AREAS OF OVERCOMING

The article deals exploration of price disparities and changes in costly mechanism crop production under the influence of inflation and devaluation processes in Ukraine at different periods of their activity, set of socio-economic impact of such disparities, methodical approach to determine the development spiral «prices – cost – price» in consumer chains, suggested measures to overcome these disparities

Keywords: inflation and devaluation processes, crop production, prices, production costs, market.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одними з багатопланових економічних явищ, які проявляються через грошовий обіг у виробничо-відтворювальному процесі, можуть призводити до значних та швидких змін у структурних міжгалузевих співвідношеннях в економіці, суттєво впливати на рівень соціального забезпечення населення, є інфляційні та девальваційні процеси. Україна, де на відміну від більшості країн не відбувалося різких та кардинальних змін у суспільно-економічних відносинах, має унікальний досвід трансформацій механізму ціноутворення протягом відносно невеликого часового лагу під впливом цих процесів. Відповідно до цього, аграрний сектор, зокрема галузь рослинництва, через сезонний характер виробництва,

суттєво підпадав під цей вплив. У результаті мають місце значний ціновий диспаритет між сільським господарством та суміжними галузями, зниження рівня цінової та фізичної доступності продовольства для населення, у тому числі і за рахунок зниження купівельної спроможності. На нашу думку, нині особливо важливими є дослідження проявів інфляційних і девальваційних процесів у цінових диспропорціях для вивчення власного та імплементації зарубіжного досвіду щодо уникнення їх поглиблення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою для сучасних теоретико-методологічних підходів до дослідження інфляційно-девальваційних процесів є теоретичний базис, закладений у працях монетаристів,

зокрема М. Фрідмена, А. Шварца, К. Брун-нера, Т. Майера, А. Мельтцера, Ф. Найта, Дж.М. Кейнса, Дж. Тобіна та ін. [1–4]. Дослідженнями механізмів взаємодії валютного курсу з інфляційними процесами займалися такі науковці-економісти, як Дж. Вільямсон, Р. Дорнбуш, С. Фишер, Шмалензі [5; 6]. Вплив інфляційних та девальваційних процесів на формування цінових диспропорцій у сільському господарстві, зокрема в рослинницькій галузі, та пошук напрямів щодо їх уникнення глибоко та детально досліджувалися в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О.М. Шпичака, І.І. Лукінова, В.Ю. Протасова, І.І. Ушачова, М.А. Борхунова та ін. [7–10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виявлення цінових диспропорцій та зрушень у витратному механізмі продукції рослинництва під впливом інфляційних і девальваційних процесів в Україні в різні періоди їх активності, встановлення соціально-економічних наслідків таких диспропорцій та формування пропозиції щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії економічного розвитку незалежної України мали місце два періоди значної активності інфляційних процесів: 1991–1998 рр., та 2014–2015 рр. Результати дослідження першого періоду свідчать, що темпи інфляції досягали 2 000% річних у 1992 р. та 10 156% – у 1993 р. (табл. 1).

Такі темпи відповідають гіперінфляції, граничне значення якої відповідає зростанню цін на 1–2% і більше щодня. Девальвація національної валюти в даному разі, на нашу думку, була наслідком інфляційних процесів та досягнула свого максимального значення в 1995 р. – 147,3 тис. купоно-карбованців.

З огляду на започаткування процесів входження України у світовий простір, нами було проведено дослідження темпів інфляції. Зокрема, протягом першої половини 90-х років ХХ ст. фінансова криза охопила

Францію, Німеччину, Великобританію, Аргентину, Польщу, Мексику, Бразилію, Індію, Японію та інші країни. У 1994 р. відбулася девальвація юаня, китайської національної валюти [11]. Зазначені явища проявилися у підвищенні темпів індексу інфляції. У 1992–1993 рр. середньосвітовий рівень інфляції сягнув 40% річних, що є найбільшим значенням починаючи з 1980 р. до нашого часу. Встановлено, що значні її коливання на початку 90-х років ХХ ст. повторювали загальносвітову тенденцію (рис. 1).

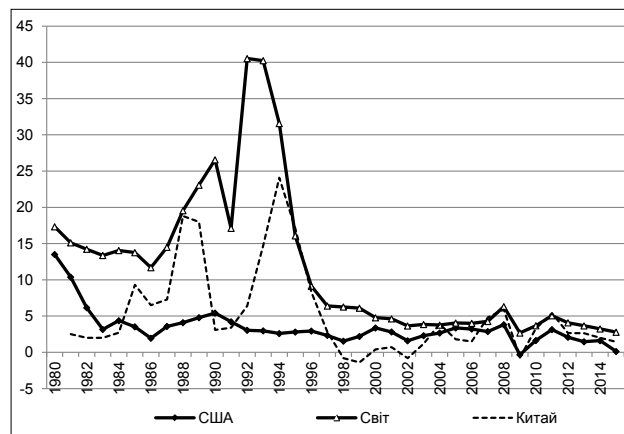

Рис. 1. Динаміка темпів приросту інфляції у світі, США та Китаї, %

Джерело: складено за даними World Bank

Проте вони були значно поглиблені внутрішніми процесами в Україні. Зокрема, це порушення цілісних міжгалузевих економічних зв'язків в АПК, які існували за часів Радянського Союзу, та здійснення шокової лібералізації цін без відповідного перехідного періоду.

Погоджуємося з думкою, що однією з основних причин поглиблення кризових явищ, особливо в сільському господарстві, одним із проявів яких є високі темпи інфляції, було застосування монетарних методів регулювання економіки. Низка науковців Інституту аграрної економіки (О.М. Шпичак, В.Ю. Протасов, В.М. Зимовець) відстоювала та доводила

Таблиця 1

Динаміка індексу споживчих цін та курсу вітчизняної валюти в Україні в 1991–1998 рр.

Показник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Курс вітчизняної валюти до долара США, за 1 дол.	86** крб	208 купонів	4539 купонів	31700 купонів	147307 купонів	1,83 грн	1,86 грн	2,45 грн
Індекс споживчих цін, %	390	2100	10256	501	281,7	139,7	110,1	120

** Ринковий курс, розрахований за співвідношенням курсу долара США в Росії (у 1991 р. середньорічний курс долара США – 171 руб., в 1992 р. – 415 руб.).

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики та [7 ; 8]

до урядових структур позиції еволюційного шляху переходу від жорстко регульованих до вільних цін в аграрному секторі економіки. Наукові підходи базувалися на методологічних принципах пріоритетності економічних відносин у процесі виробництва над відносинами у сфері обміну, тобто ринковими відносинами, оскільки «спроба через кардинальні зміни у процесі обміну без відповідних змін у виробництві досягти прискореного збільшення матеріальних благ приречена на провал» [12]. Суттєвим фактором виступає те, що кінцева продукція сільського господарства задовольняє першочергові потреби населення, і її безперебійний збут значною мірою залежить від платоспроможного попиту населення [13].

Нами було досліджено заходи, що приймалися на державному рівні щодо нівелювання впливу інфляційних процесів на галузь сільського господарства шляхом впливу на механізм ціноутворення, та виявлено, що бажаного результату здебільшого досягнуто не було.

Одним зі складників запровадження механізму паритетного цінового обміну між галузями АПК була розробка в 1995 р. колективом співробітників відділу ціноутворення ННЦ «Інститут аграрної економіки» під керівництвом академіка О.М. Шпичака Методичних рекомендацій оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію сільського господарства і переробної промисловості в умовах інфляції.

Ці підходи ґрунтувалися на поєднанні даних бухгалтерського обліку в натуральному виразі з оцінкою витрат за діючими на конкретний період цінами та низкою нормативних показників. На підставі оперативного систематизованого відстеження витрат виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема рослинництва, була можливість визначати собівартість окремих видів продукції, що мала часову співставність із цінами реалізації. Зазначені рекомендації давали змогу визначати реальну собівартість продукції з урахуванням фактичної чи очікуваної цінової ситуації та дії інфляційних процесів. Це було підставою для визначення орієнтовного рівня цін реалізації продукції з можливістю оперативної оцінки ринкової ситуації для прийняття відповідного управлінського рішення сільськогосподарським підприємством [14].

Це був доступний для сільськогосподарських товаровиробників інструмент для протистояння високим темпам інфляції. Протестимування росту цін на продукцію рослин-

ництва з боку органів місцевої влади через низьку купівельну спроможність населення, обмеженість коштів державного бюджету, монопольне положення концернів у сфері матеріально-технічного постачання з їх розгалуженою сіткою підприємств, існування державних та кооперативних монополій у сфері заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції, високий ступінь демонополізації сільськогосподарських товаровиробників не дали їм змоги повною мірою скористатися зазначеними механізмами [12, с. 39–41].

В умовах значних інфляційних процесів ці фактори зумовили штучне завищення рівня рентабельності виробництва продукції рослинництва, що не відображало реальної економічної ситуації в АПК, та приховувався реальний критичний стан фінансового положення сільськогосподарських товаровиробників. Як результат, рівень рентабельності продукції рослинництва в 1992–1993 рр. сягнув понад 200%, зокрема соняшнику – понад 500%.

Слід відзначити, що у цілому по сільському господарству в 1992 р., згідно з річними звітами підприємств, рівень рентабельності становив 97,2%. Під час перерахунку показника, згідно із зазначеними вище підходами, одержаний прибуток сільськогосподарських підприємств забезпечував лише 10,1% рентабельності виробництва [13, с. 46; 14].

На нашу думку, особливістю інфляційних процесів в Україні в 2014–2015 рр. було значне посилення через девальвацію національної валюти. Як свідчать дослідження, протягом 2014 р. зростання індексу споживчих цін становило 25%, у 2015 р. – 43,3%, що відповідає рівню галопуючої інфляції. Дослідження свідчать, що інфляційні очікування як продавців, так і покупців на споживчому ринку базувалися на курсі гривні по відношенню до долара США або євро. Протягом цього періоду національна валюта здешевіла у 3,3 рази, а зростання сукупного індексу інфляції за цей період становить 1,6 рази (рис. 2). Таким чином, кожен інфляційний відсоток зростання уособлював два девальваційних відсотка.

Також нами було досліджено наслідки інфляційно-девальваційних процесів у продуктових ланцюгах. Виявлено цінові невідповідності як за умов повзучих темпів інфляції, так і в період значних інфляційних процесів, які посилюються через девальвацію національної валюти. Результати дослідження представлено на прикладі інтегрованих продуктових підкомплексів у ланцюгу «зерно –

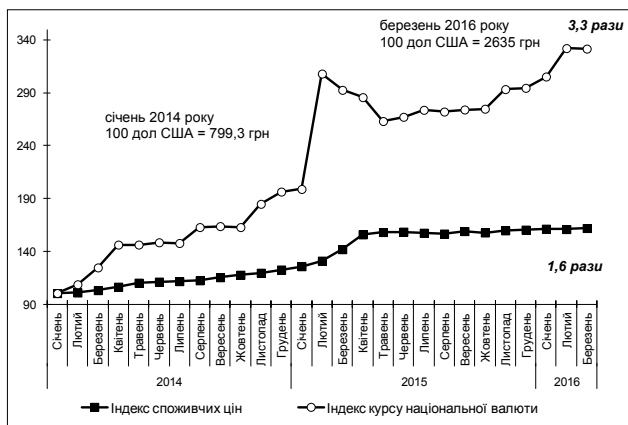

Рис. 2. Динаміка сукупного індексу споживчих цін (споживчий набір товарів 335 од.) та індексу курсу національної валюти (до січня 2014 р.), %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

борошно – хліб». Так, в умовах мінімальних темпів зростання індексу споживчих цін було не лише на мінімальному рівні зростання цін на продовольче зерно, а й об'єктивно зумовило зростання в усіх наступних ланках, включаючи ціну хліба у роздрібній мережі. Тобто зростання цін на сировинні ресурси на 1% зумовило підвищення продовольчих цін на 0,3%. Проте за різкого обвалу закупівельних цін на пшеницю третього класу зниження цін на 1% на сировину зумовило зменшення продовольчих цін у роздрібній торгівлі всього на 0,03%, або на порядок менше, ніж за умов зростаючих цінових тенденцій. Виявлена закономірність, що за спадаючої цінової тенденції в ланці роздрібної торгівлі порівняно з продукцією сільського господарства спосте-

рігаються значно нижчі темпи, ніж за умов відповідного цінового зростання. Тобто роздрібно торгівля не повертається до вихідних цін на свої товари, які були до подорожчання сировини. Характерно, що за умов галопуючої інфляції та девальвації гривні такі неузгодженості поглиблюються. Так, із початку сезону врожаю 2014 р. зростання ціни у сировинній ланці на 1% відтворилося підвищенням її для безпосереднього споживача у розмірі 1,3%, тоді як за повзучої інфляції, як уже зазначалося, воно становило 0,3%.

Отже, у ланці роздрібної торгівлі у зв'язку з галопуючим курсом долара і спровокованим ажіотажним попитом відбувається не просто зростання цін відповідно до збільшення витрат на закупівлю сировини переробними підприємствами і відповідно до оптово-відпускних цін, але за умов відсутності антимонопольного супротиву формується надмірна маржа. Це зумовлено тим, що продаж у цій ланці відбувається щоденно та є можливість миттєво реагувати на ажіотажний попит покупця підвищенням роздрібних цін. При цьому сільськогосподарські товаровиробники вже позбавлені такої можливості [15, с. 87–88].

Також нами окремо було досліджено інфляцію витрат та її вплив на загальний рівень інфляції в країні. Теоретико-методичне її обґрунтування полягає в тому, що ресурси є обмеженими, тому чим більше їх використовують, тим, за законом граничної корисності, більшою є їх вартість. Це призводить до зростання цін на сировину і, як наслідок, до зростання цін на кінцевий споживчий товар. Для обґрунтування цієї позиції нами було співставлено динаміку ціни нафти та щорічних

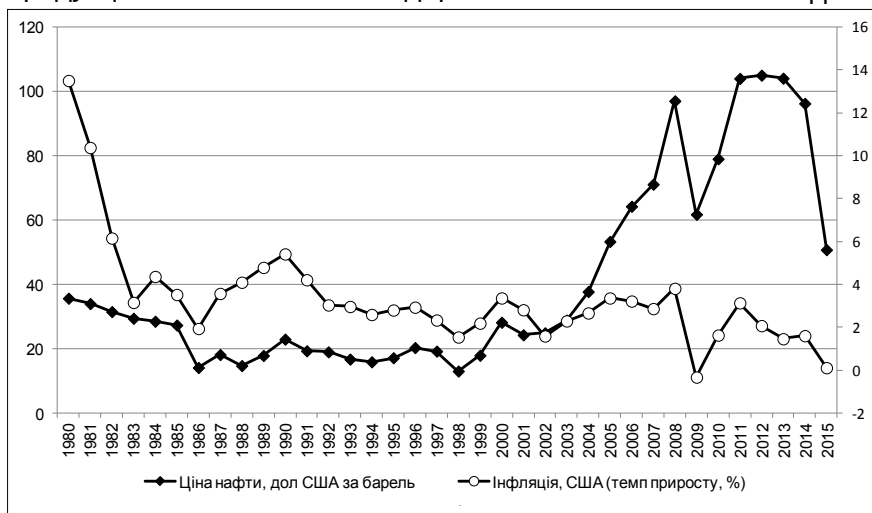

Рис. 3. Співставлення динаміки щорічних цінових коливань енергетичних та споживчих ресурсів

Джерело: складено за даними World Bank

темпів приросту індексу споживчих цін на прикладі США протягом 1980–2015 рр. (рис. 3). Критерієм нами обрано рівень цін на нафту, оскільки вона присутня в практично кожній ланці більшості цінових ланцюгів. Вони є «кров'ю у судинах» господарського механізму сільського господарства, живлять і приводять у рух більшість технологічних процесів. Виявлена синхронність у коливаннях цін споживчих та енергетичних ресурсів.

Інфляція витрат має все більшу залежність із розвитком науково-технічного

прогресу, оскільки відбувається все більша заміна живої праці уречевленою. Відповідно, кількість енергії, що затрачена або міститься в продукції рослинництва, є визначальною в механізмі ціноутворення на неї.

У науковій літературі інфляцію витрат ще називають небазовою, або інфляцією пропозиції. Вона в поєднанні з інфляцією попиту визначає інфляцію у цілому. Наприклад, за даними НБУ, протягом 2003–2008 рр. вплив інфляції попиту на загальний вимір інфляції становив 36%, а інфляції затрат – 64%. Тобто інфляція затрат переважає тоді, коли зростання цін виробників є вищим порівняно із споживчими цінами. Причому, за твердженням експертів, в Україні лаг часу, за якого інфляція цін виробників реалізується в ріст споживчих цін, становить шість-дев'ять місяців [16]. Таким чином, трансформація зростання цін у ріст затрат та знову у зростання цін утворює спіраль «ціни – витрати – ціни». Її можна спостерігати у цілому в споживчих ланцюгах і в частині продовольства.

Нами було досліджено щорічні темпи зростання споживчих цін та цін виробників промислової продукції в Україні та визначено, що розвиток інфляційної спіралі «ціни – витрати – ціни» у цілому в споживчому ланцюгу спостерігався в 2002–2004, 2005–2007, 2013–2015 рр. Окрім того, нами було проведене дослідження темпів росту витрат та індексу споживчих цін в Україні протягом 2005–2015 рр. в частині продовольчого ланцюга. При цьому використаний запропонований нами методичний підхід передбачає визначення сумарних темпів приросту індексу споживчих цін у частині продуктів харчування як інфляцію попиту та помісячних індексів зростання виробничих витрат 1 ц окремих видів продукції сільськогосподарства, що відображають інфляцію витрат протягом обраного для аналізу періоду.

Сумарні темпи приросту індексів розраховуються за формулою:

$$\text{СТПр} = X_1 + \sum (X_{i+1} - X_i),$$

де СТПр – сумарні темпи приросту, %;

X – значення щорічного індексу зростання, %;

i – кількість років обраного для аналізу періоду.

Було здійснене порівняння динаміки індексу цін на продовольство та виробничих витрат на одиницю окремих видів сільськогосподарської продукції, що є сировиною для виробництва продовольства. Для прикладу обрано продукцію, що характерна

як лише для внутрішнього ринку продовольства, так і тісно пов'язаною зі світовим ринком: кукурудзу (експортоорієнтована культура та сировина для виробництва продукції тваринництва), пшеницю (сировина для виробництва хлібних виробів), цукровий буряк (внутрішнє виробництво практично повністю споживається на внутрішньому ринку), картоплю (виробляється в ОСГ та значна частина знаходиться поза товарно-грошовим обігом).

Результати дослідження свідчать, що в продовольчому ланцюгу протягом 2010–2014 рр. переважає інфляція затрат, оскільки спостерігаються випереджаючі темпи росту затрат над індексом зростання цін на продовольство у цей період.

Висновки з цього дослідження. Інфляція є закономірним процесом розвитку будь-якої економіки, її помірні розміри є стимулюючим важелем для споживачів купувати товари та послуги, крім того, у період стабільно низького рівня інфляції низькі відсоткові ставки за банківськими кредитами. У разі високих темпів росту споживчих цін у населення зникає довіра до вітчизняної валюти та знижуються обсяги іноземних інвестицій. Відповідно до цього, урядовим структурами вживаються заходи щодо їх подолання. На жаль, в Україні вони носять переважно перманентний і безсистемний характер. Значно погіршує ситуацію низький рівень купівельної спроможності населення.

Особливостями формування цінового механізму в продовольчих ланцюгах у 2014–2015 рр. були девальваційні очікування виробників і продавців, що призвело до стрибкоподібного підвищення цін та ажіотажного попиту з боку покупців. Невиправданість зазначених очікувань у певний період зумовила понижувальну цінову динаміку на продовольство. Дослідження інфляції витрат свідчать про залежність від розвитку НТП, окрім того, переважний ріст цін виробників порівняно із споживчими цінами породжує спіраль «ціни – витрати – ціни». Це проявилось у 2010–2014 р., коли в продовольчих ланцюгах переважала інфляція витрат.

Установлено, що нівелювання інфляційно-девальваційних процесів можливе лише за умови комплексних наукових і практичних підходів. Зокрема, одним із найважливіших заходів є об'єктивна оцінка рівня доходності в умовах інфляції, особливо коли вона посилюється девальвацією національної валюти. Ілюзорна видимість надмірного рівня ефективності при-

зводить до прийняття необ'єктивних і загрозливих для сільського господарства урядових рішень, як це мало місце в 2015 р.

Окрім того, для усунення економічно-організаційних неузгодженостей у взаємовідноси-

нах у продовольчих ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів потрібно організувати роботу міжгалузевих узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів у продуктових ланцюгах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Brunner K. The "Monetarist Revolution" in Monetary Theory / K. Brunner // *Weltwirtschaftliches Archiv* (Tubingen). – 1970. – В. 5. – Н. 1. – С. 7–15.
2. Mayer T. The Structure of Monetarism / T. Mayer // *Kredit und Kapital* (Berlin). – 1975. – В. 8. – Н. 2. – С. 192–196.
3. Meltzer A.H. Inflation Nation [Internet resources] / A.H. Meltzer // *The New York Times*. – 2009. – 3 May. – available at : http://www.nytimes.com/2009/05/04/opinion/04_meltzer.html?_r=2.
4. Knight F.Y. Risk, uncertainty and profit [Internet resources] / F.Y. Knight // Reprint of economic classic. Bookseller. New York, 1964. – available at : https://mises.org/sites/default/files/Risk,%20Uncertainty,%20and%20Profit_4.pdf.
5. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. 2-го изд. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
6. Логвиненко Е.В. Теории инфляции в учениях монетаристов / Е.В. Логвиненко, М.Е. Полякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://narfu.ru/university/library/books/1739.pdf>.
7. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник. – К. : ІАЕ, 1997. – 502 с.
8. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, З.П. Николаева [та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 585 с.
9. Ушачев И.Г. Системные проблемы воспроизводства в аграрном секторе России / И.Г. Ушачев, А.Ф. Серков, В.С. Чекалин // *Економіка АПК*. – 2014. – № 7. – С. 143–149.
10. Борхунов Н.А. Диспаритет цен и господдержка сельского хозяйства России с позиций ВТО / Н.А. Борхунов, О.В. Попова, А.А. Сидорин // *Економіка сільськогосподарських підприємств*. – 2012. – № 4. – С. 22–26.
11. Бимс Н. Мировой экономический кризис 1991–2001 годы / Н. Бимс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.wsws.org/ru/2002/apr2002/eo1-a12.shtml>.
12. Концепція ціноутворення на продукцію АПК в перехідний період до ринкової економіки: проект / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник [та ін.] ; Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 1993. – 24 с.
13. Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму АПК в перехідний період до ринкової економіки / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник [та ін.] ; УААН, Ін-т аграр. економіки. – К., 1993. – 63 с.
14. Методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва продукції сільського господарства в умовах інфляції / О.М. Шпичак, Є.О. Маслюков, В.М. Зимовець [та ін.] ; 2-е вид., перероб. і доп. – К. : УААН. ІАЕ, 1997. – 28 с.
15. Шпичак О.М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / О.М. Шпичак // *Економіка АПК*. – 2015. – № 6. – С. 85–95.
16. Шумило И. Хватит ли украинской власти мужества в борьбе с инфляцией / И. Шумило // *Зеркало недели*. – 2008. – 13 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/>.